

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фаргона давлат университети.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журнали бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОНОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСОҚОВ Э. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОФУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОНОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳ: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фаргона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фаргона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фаргона,
2021.**

А. Акбаров Ҳайнрих Ҳайне ва аёллар.....	94
Г. Орипова Ўзбек шеърлятида ижровий лирика тарихи ва тадрижи.....	101
О. Барзиев Фарғона номи билан боғлиқ анъанавий поэтик туркумлар.....	108
Д. Турдалиев Ўзбек достончилик санъатининг ўзига хос хусусиятлари.....	114
Ю. Каримова “Лисонут-тайр” достонида бадиий тасвир усуллари ва ифода воситалари.....	123
Д. Муратова XX аср ўзбек ва корейс ҳикояларида ота-она ва фарзанд муносабатларида оилавий кадриятлар тасвири.....	127

ТИЛШУНОСЛИК

А. Мамажонов, А. Саминов Сўз бирикмаси қисмларида семантик мутаносиблик ва номутаносиблик.....	133
М. Мамажонов Диалогик дискурда антропонимларнинг коммуникатив-функционал хусусиятларига доир.....	138
Р. Ахророва Ўзбек ва француз тилларида эрта ёшлик “jeunesse”нинг лексик-семантик ифодаланиши.....	144
Х. Қодирова Хоразм шеваларида ўзлашма сўзлар асосида шаклланган айрим лақаблар.....	148
Ҳ. Дўсматов Ўзбек миллий сўз ўйинлари турлари ва талқини.....	152
Ш. Шокиров, Д. Қозоқбоева Инглиз тилида “ear – кулоқ” семасига алоқадор бўлган сўзларнинг семантик хусусиятлари.....	159
Т. Яндашова Бадиий матнда “гўзаллик” концептини ифодаловчи фонетик-фонологик воситалар лингвопоэтикаси.....	163
Г. Тожиева Ўзбек тилининг изоҳли луғатларида маънавий-маърифий тушунчаларни ифодаловчи атов бирликларининг тавсифланиши.....	168
З. Раджабова Ўқув фразеографияси лексикографиянинг махсус бўлими сифатида.....	173

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Х. Турсунов, Ю. Минаматов, И. Мўминов Замонавий таълимда компьютер ўйин элементларидан фойдаланишнинг педагогик муаммолари ва ечим тавсиялари.....	182
М. Каримова, З. Арипов, М. Оламова Педагог ва талаба ёшларнинг креативлик сифатларини ривожлантиришнинг омиллари ва усуллари.....	189
С. Умаров Талабалар мустақил ишларини ташкил этишнинг илмий-педагогик имкониятлари.....	193
С. Аъзамов Тўқимачилик ва енгил саноат соҳаси терминларини тартибга солиш.....	197

ТЎҚИМАЧИЛИК ВА ЕНГИЛ САНОАТ СОҲАСИ ТЕРМИНЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ

УПОРЯДОЧНИЕ ОТРАСЛЕВЫХ ТЕРМИНОВ ТЕКСТИЛЬНОЙ И ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

REGULATION OF THE TERMS OF TEXTILE AND LIGHT INDUSTRY

Аъзамов Сайфулбод Мухамаджонович¹¹Аъзамов Сайфулбод Мухамаджонович

– НамМТИ, чет тиллар кафедраси ўқитувчиси.

Аннотация

Мақолада стандарт тўқимачилик ва енгил саноат терминологиясини қайта кўриб чиқиш кераклиги тўғрисида фикр юритилган. Мақолада "термин" тушунчаси тизимлилик нуқтаи назаридан кўриб чиқилган. Тилшунослик ва техникани тавсифлаш ўртасидаги "номутаносиблик"ни бартараф этиш, тўқимачилик терминологиясини стандартлаштириш муаммоси юзасидан бир қанча тилшуносларнинг фикр ва мулоҳазалари келтирилган.

Аннотация

В статье аргументируется необходимость пересмотра стандартных технологий текстильной и легкой промышленности. В статье рассматривается понятие «термин» со структурной точки зрения. Приведены взгляды и мнения ряда лингвистов по проблеме стандартизации текстильной терминологии, преодоления «несовместимости» лингвистики и описания технологий.

Annotation

In this article the need to revise standard textile and light industry terminology is being argued. The article discusses the concept of the "term" from a structural point of view. Examples are given of the views and opinions of a number of linguists on the problem of standardizing textile terminology, overcoming the "incompatibility" between linguistics and the description of technology.

Таянч сўз ва иборалар: тўқимачилик саноати, мунозарали терминлар, замонавий тўқимачилик терминлари, таркибий терминлар, аралаш терминлар, ипак, мато, сунъий тола, синтетик тола, соҳавий терминологик тизим, терминологик луғат, терминлаштириш.

Ключевые слова и выражения: текстильная промышленность, спорные термины, современные текстильные термины, структурные термины, смешанные термины, шелк, ткань, искусственная ткань, отраслевая терминологическая система, терминологический словарь, терминизация.

Key words and expressions: textile industry, controversial terms, modern textile terms, structural terms, mixed terms, silk, fabric, artificial fabric, synthetic fiber, sectorial terminological system, terminological dictionary, terminization.

Терминологияни стандартлаштириш бўйича ишлар замонавий инглиз тилининг сўзларнинг шаклланиш қонуниятларини чуқур ўрганмасдан, ўрганилаётган фан объектлари номланишидаги асосий тенденцияларни ва бу ёки бошқа турдаги концепцияларни ифодалаш учун терминологик моделларнинг энг катта рационаллигини аниқламасдан туриб амалга ошириб бўлмайди.

Буларнинг барчаси ўзбек ва инглиз тилларининг тўқимачилик терминологиясига тааллуқли бўлади.

Тўқимачилик объектлари номларидаги камчиликларни биринчи бўлиб тўқимачилик мутахассислари (илмий ходимлар, ОЎЮ ўқитувчилари, муҳандислар) аниқладилар. Тўқимачилик соҳаси терминологиясини тартибга солиш масаласи 1948 йилда "Тўқимачилик саноати" журнали

саҳифаларида ёритилди. Университет профессори В. В. Линде ва техник ишчи И. В. Анисимов тўқимачилик терминологиясининг "мавжудларини қайта кўриб чиқиш ва янгисини ишлаб чиқиш" саволини кўтариб чиқишди.

Ўзларининг чиқишларида улар 1945 йилда илмий муҳандислик -техник жамияти (ИМТЖ) томонидан ишлаб чиқилган терминология ишлаб чиқарувчилар ва илмий ходимларнинг талабларига жавоб бермайди, терминни қайта ишлаш бир неча йилларга кечиктирилди ва шу билан бирга материал "эскиряпти", янги номланишлар пайдо бўлди. Шу билан бирга, профессор В.В.Линде машиналар, жараёнлар, касблар ва ҳоказолар номларидаги хорижий терминнинг кўп киритилишига қарши чиқади. Шундай қилиб, унинг фикрига кўра, масалан, стандарт томонидан қонунийлаштирилган

ШЕЛК-СЫРЕЦ термини узоқ вақт давомида тарқала олмаган ва у яна "кам маъноли ва кераксиз французча ГРЕЖА сўзи" алмаштирилди.

Муаллифлар ўрнатилган стандартлар терминологиясини қайта кўриб чиқиш кераклигини таъкидлайдилар, чунки уларнинг фикрига кўра, кўпгина "мунозарали", термин, юқорида келтирилган мисолда бўлгани каби, стандартлар билан қонунийлаштирилганлиги сабабли мавжуддир. Шуниси эътиборга лойиқки, иккала нашр ҳам мунозарали хусусиятга эга, яъни уларнинг муаллифлари тўқимачилар, ишчиларни долзарб муаммони муҳокама қилишга таклиф қилишади. Бироқ, бу мурожаатлар эшитилмади ва 60-йилларгача, тўқимачилик терминологияси на тўқимачилик мутахассислари, на тилшуносларнинг эътиборини жалб қилди.

Тўқимачилик терминологиясини тизимлаштириш муаммоси 1961 йилда Москвада бўлиб ўтган Тўқимачилик маҳсулотлари кўргазмасида тузилиши ва дизайни жиҳатидан турли хил бўлган 30 мингдан ортиқ рус ва хорижий матоларнинг намуналари намойиш этилгандан сўнг яна пайдо бўлди. Айнан шу туфайли Ленинград савдо институти ўқитувчилари Л.М.Горелик ва В. И. Кокшинскаянинг "Замонавий тўқимачилик терминологияси тўғрисида" мақоласининг нашр этилишига сабаб бўлди. Унда муаллифлар "тўғри ишлаб чиқилган терминнинг йўқлиги нафақат савдо-сотиқ ва саноат соҳаларига мутахассислар тайёрлаш, ўқув – педагогик жараёни мураккаблаштиради, балки маҳсулотлар учун стандартларнинг равшанлигига салбий таъсир кўрсатиб, амалда кўпгина хато ва англашилмовчиликларни келтириб чиқаради".

Мақола ўша пайтда мавжуд бўлган ва янгидан яратилган матоларнинг номларига бағишланган. Муаллифларнинг фикрига кўшилмаслик мумкин эмас, яъни "янги матоларга шундай ном бериш керакки, бу номлар истеъмолчиларга уларнинг таркибий ва сифат жиҳатларини баҳолашга имкон бериш керак" ва муаллифлар "Черёмушка" ёки «Незабудка» каби номларни шунчаки берилган, деб таъкидлашади.

Шуни таъкидлаш керакки, ушбу нашр яна бир бор долзарб муаммони муҳокама қилишни талаб қилади, чунки "Мунозара қилиш тартибида" деган сарлавҳаси бор эди, ammo бунга ягона жавоб сифатида Тошкент тўқимачилик институти доценти Н.Х.Уразовнинг 1964 йилда нашр этилган "Замонавий тўқимачилик терминологияси масаласига" номли мақоласи бўлди.

Ўқитувчи-материалшунос олим ушбу муаммонинг муҳимлигини таъкидлайди, ammo В.И.Кокшинская ва Л.М.Гореликлар "тўқимачилик терминологиясининг тор доирасини қамраб олган ва барча асосий соҳаларда (хом ашё, ярим тайёр маҳсулотлар, бирламчи қайта ишлаш, тўқувчилик, трикотаж ишлаб чиқариш ва пардозлаш) каби соҳалардаги тўқимачилик терминологиясини тизимлаштириш тўғрисида ҳеч нарса дейишмаган". Мақола муаллифи матоларнинг стандарт термин-номланишларга турдош белгиларини (хом ашё, ишлаб чиқариш-технологик, таркибий) умумий хусусиятларни ҳамда ушбу матонинг ишлатилиш соҳаси (масалан, костюм мовути, пардабоп лён ва бошқалар)ни киритишни таклиф қилади.

Шу пайтдан бошлаб енгил саноатнинг тўқимачилик соҳаси терминологияларини таърифлаш ва тартибга солиш муаммоси кўплаб тилшуносларнинг эътиборини тортди: тўқимачилик терминологияси шаклланишининг алоҳида босқичлари ўрганиладиган нашрлар ва диссертациялар пайдо бўлди.

Шундай қилиб, унинг шаклланишининг бошланғич босқичи (хунармандчилик терминологиясининг шаклланиши, шу жумладан тўқимачилик, уни тавсифлаш ва луғатларда талқин қилиш муаммолари) О.Н. Трубачевнинг "Славян тилларидаги хунармандчилик терминологияси" (Этимология ва гуруҳларда қайта тиклаш тажрибаси) асарида акс этган. Шунингдек, Н.А. Порфиренконинг XVII асрдаги рус тилидаги лён тўқиш ишлаб чиқариш луғати. Россиянинг турли жуғрофий минтақалари лаҳжаларида, шу жумладан семантик, фонологик ва этимологик хусусиятлар нуқтаи назаридан ип-йигирув ва тўқувчилик луғатининг батафсил таҳлили, О. И. Блинованинг «Томск вилояти Вершина қишлоғи эскича яшаш шевасидаги ишлаб

ПЕДАГОГИКА

чиқариш-овчилик луғати", Ю.П. Чумакованинг "Рязань вилояти Богословщина тумани шеваларидаги тўқимачилик луғати"; Л.М. Михайлованинг "Новгород шеваларида зиғирни қайта ишлаш, йигириш ва тўқиш бўйича луғат"; А.И. Криловнинг "Иваново шаҳридаги тўқимачилик фабрикаларида ип йигиришнинг терминологик луғати" ва бошқалар. тўқимачилик соҳаси маҳсулотли матоларининг номланишини шаклланиш усулларини таҳлил қилишга Г. А. Шаповалованинг "XVIII асрдаги иш юритиш ёзувларида рус хунармандчилигининг луғати (тикувчилик иши)" ва М. В. Тарасованинг "XIII-XX асрларда рус тилидаги матоларнинг Ғарбий Европа ва славян бўлмаган номланишлари" номзодлик диссертациялари бағишланган.

Муаллифлар манба материалларини танлашга турлича ёндашдилар: Г.А. Шаповалова ўз тадқиқотида фақат XVIII аср рус стандартлари билан қонунлаштирилган, фақат ҳужжатларда ишлатиладиган матолар номларини ўрганади, М.В. Тарасова матоларнинг термин- номларни жуда катта ҳажмли (ўрта асрлардан то ҳозирги кунгача) роман-герман тилларидан олинган лексик қатламни ўрганади.

Ушбу мақоланинг асосий хулосалари:

1) Тўқимачилик материаллари фанининг терминологик қуйи тизимидаги энг кўп миқдордаги ўзлаштирилган толалар ва матолар терминига тўғри келади.

2) Вақт ўтиши билан ўзлаштирилган сўзларнинг кўпи янги тилнинг грамматик ва лексик тизимида шунчалик мослашдики, улар маҳаллий тил эгалари томонидан ўзга тил сўзлари деб қабул қилинмайди.

Рус тилида тўқимачилик луғатини шакллантириш йўллари ва усуллари В.М.Петрунаининг бир неча ишларида комплекс ўрганиш объекти бўлган. У "Замонавий тўқимачилик ишлаб чиқаришининг рус луғати" номли диссертациясида Пенза тўқимачиларининг махсус тўқимачилик луғатига батафсил семантик ва сўз ясаш тавсифини беради, тўқимачилик маҳсулотларининг термин-номлари (толалар, хом ашё, матолар, тугалланмаган иккинчи даражали хом ашёлар, чиқиндилар ва бошқалар)ни тўқимачилик соҳасининг мовут ишлаб чиқаришнинг қуйи тизимида кўриб чиқади ва тизимлаштиради, чиқиндилар ва бошқалар.

Шунингдек, тўқимачилик касбларининг маҳсулотлари, предметлари, механизмларнинг ҳамда мовут ишлаб чиқаришнинг баъзи жараёнларининг бир сўзли термин – номларини, объектлар ва мато ишлаб чиқаришнинг, сўз ясашиши (ҳосил бўлиши) таҳлилини олиб боради. В. М. Петрунина таъкидлайдики, у кўриб чиқаётган махсус тўқимачилик терминологиянинг лексик қатламида умумхалқ сўз ясаш усулларидан бошқача алоҳида бир ўзига хос усуллар кўринмайди. В.М.Петрунаининг сўзларига кўра, тўқимачиларнинг касбий тилларида ўзлаштирма ҳамда халқаро тиллар сўзларининг шаклланишига ва ишлатилишига катта эътибор берилади, "тўқимачилик терминологиясида ўзлаштирма сўзлар 80 фоизни ташкил этади" ва "бундай сўзларни рус эквиваленти билан алмаштириш" тўқимачилик ишчилари учун номақбулдир, чунки халқаро сўз луғати келажакдаги халқаро тилнинг шонаси".

Бизнинг фикримизча, Ю. М. Шурыгиннинг "Ишлаб чиқариш терминларини яратиш йўллари ва воситалари" номзодлик диссертацияси алоҳида қизиқиш уйғотади. Бунда у тўқимачилик ишлаб чиқариш терминлари материалларида терминлар ҳосил бўлишининг турли хил усулларини кўриб чиқади: от ва сифатларда суффиксал сўзларни қўшиш ва таркибий терминларни яратиш. Муаллиф "термин" тушунчасини тизимлилик нуқтаи назаридан кўриб чиқади. У тўқимачилик саноатидаги ишлаб чиқариш жараёнларига оид термин-номларининг сўз ясашиш таҳлилини олиб боради ва берилган терминологик қатлам ичидаги тизимли муносабатларни белгилайди ("тушунчавий жиҳат тизимлилиги ва ифодавий жиҳат тизимлилиги").

Ю.М. Шурыгин, тўқимачилик терминологияси, "бошқа кўплаб техник терминологиялар каби, хунармандчиликнинг ишлаб чиқариш терминологияси асосида ривожланган", "терминнинг асосий етказиб берувчиси сифатида сўзларни шакллантириш ва таркибий терминни шакллантириш" деган хулосага келади.

Тадқиқотчи билан берилган лексик қатламнинг терминлари ҳосил бўлишининг энг самарали усули – бу, суффиксация, аммо шу билан бирга сўз ясовчи аффиксларнинг исталмаган кўпмаъноли

ҳодисаси бор, деган фикрга қўшилмаслик мумкин эмас. Бироқ, "аралаш термин яхши, чунки улар мураккаб тушунчаларнинг тўлиқлигини ифода эта олади", деган фикр шубҳаларни келтириб чиқармоқда ва муаллифнинг ўзи "терминлар тизимини куришда сиз улар билан овора бўлмаслигингиз керак, чунки улар нутқда кўполлик яратади".

Маълумки, термин қисқароқликка мойил бўлиши керак, айниқса ишлаб чиқариш жараёнларининг термин-номлари, хусусиятлари, миқдори ва, имкон даражасида предметлар.

Ю. М. Шуригин «фан ёки техниканинг мавжуд терминологик тизимларида маълум бир билим соҳасидаги мутахассислар билан алоқа қилишни чекловчи бир қатор камчиликлар мавжудлигини» тўлиқ тан олади. Шунинг учун турли хил терминологик тизимларни нормаллаштириш ва стандартлаштириш бўйича ишлар катта аҳамиятга эга. Бу иш терминологияси нормаллаштирилган билимлар соҳасидаги мутахассислар ва тилшуносларнинг яқин бирлигида амалга оширилиши керак.

Бизда мавжуд бўлган маълумотларга кўра, рус тили материали асосида тўқимачилик ишлаб чиқариш терминологияси О.А Николаеванинг номзодлик диссертациясида тўлиқ ўрганилган. Диссертация тўқимачилик материалшунослиги соҳасидаги рус терминологиясига бағишланган. О.А Николаева олдиндан СТТ (соҳавий терминологик тизим) тушунчасини киритади.

Тўқимачилик саноати бир қатор тармоқларга бўлинади, уларнинг номлари қайта ишланадиган хом ашё турлари бўйича шаклланади: пахта, жун, лён (зиғир), ипак, мато, сунъий ва синтетик толалар ва бошқалар. Тўқимачилик саноатида қуйидаги асосий ишлаб чиқариш турлари ажралиб туради: йигирув, ип-эшиш, тўқув, трикотаж, бўяш ва пардозлаш ва ҳ.к. Турли соҳалардаги термин тўқимачилик СТТ-нинг турли хил ТҚТ (терминологик қуйи тизимлари)га тегишли. Тўқимачилик материалшунослиги (ТМ) – бу, тўқимачилик материалларининг тузилиши ва хусусиятларини, маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва уларнинг ишлаш пайтида турли таъсирлар натижасида ўзгаришини,

шунингдек, материаллар сифатини ўрганадиган фан.

Қадимги даврлардаёқ тўқимачилик материалларининг алоҳида хусусиятларини аниқлашга қизиқиш пайдо бўлган. Уларнинг тузилиши ва хусусиятларини мунтазам равишда ўрганишга бўлган эҳтиёж ишлаб чиқаришларнинг ривожланиши билан кескин равишда юзага келди. XVII охири – XVIII бошларида бир қатор Европа мамлакатларида ҳар хил турдаги тўқимачилик материалларининг хусусиятлари кўрсаткичларига талаблар қўйилади. Ушбу даврда тўқимачилик материаллари тўғрисидаги фанга асос яратилди. Россияда XVIII - аср: лён ва каноптолани, парусина ва армия матоларини саралаш усуллари ва сифати ҳақида, ипларнинг қалинлиги, калаванинг эшилганлиги ва намлигини назорат қилиш тўғрисидаги қонунлари намуна бўлиб хизмат қилади.

XIX асрнинг биринчи ярмида баъзи Европа мамлакатларида тўқимачилик мутахассисларини тайёрлайдиган ўқув муассасалари пайдо бўлди, уларга ўқув курсларида тўқимачилик материалларининг хусусиятлари тўғрисида маълумотлар берилган ва улар махсус мосламалар ёрдамида ип, толалар, матолар ва бошқаларни турли хил синовлардан ўтказиш бошланган. Россияда бундай ўрта таълим муассасалари сафига товаршунослар мутахассисларини тайёрлайдиган 1806 йилда Москвада очилган Тижорат фанлари амалий академиясини, олий муассасалар сафига эса 1828 йилда Санкт-Петербургда ташкил этилган Амалий технологик институтини киритиш мумкин. Умуман олганда, XX асрнинг иккинчи ярми тўқимачилик материалшунослигининг фан сифатида шаклланиши даври сифатида қайд этилди. Ушбу илмий фаннинг ривожланиши XX асрда Россиядан ташқари дунёнинг барча ривожланган давлатларида фаол ривожланди. Катта синов лабораторияларига бўлган олий ўқув юртларидан (МТИ, ИвТИ) ташқари бир қатор соҳавий лабораториялар саноат корхоналарининг ўзида пайдо бўлди, кейин илмий-тадқиқот институтлари ҳам, хусусан, Иваново Пахта саноати илмий-тадқиқот институти яратилди, улар нафақат мавжуд материаллар синовини ўтказдилар, балки

ПЕДАГОГИКА

техникада, тиббиёт, кимё саноатида, кундалик турмушда фойдаланиш учун янги толалар, иплар, матоларни яратдилар. 90-йилларнинг охиридан бошлаб. Иваново сувсиз эритмалар кимёси институти (ИвСИКИ) толаларни, хусусан МОДИЛЕН (модификацияланган лён) ишлаб чиқариш учун янги технологияларни ишлаб чиқиш билан шуғулланган.

Ҳозирги вақтда тўқимачилик материалшунослиги турли илмий фанлар билан ўзига хослиги туфайли чамбарчас боғлиқ бўлган энг истиқболли фанлардан бири ҳисобланади. У полимерларнинг физикаси ва кимёсига асосланади, ваҳоланки барча тўқимачилик материаллари юқори молекуляр моддалардан иборат. Материалшуносликда математик статистика, синов натижаларини қайта ишлаш учун замонавий ҳисоблаш усуллари ва бошқалардан фойдаланилди. Материалшунослик тўқимачилик материалларини қайта ишлаш: йигириш, тўқув, трикотаж, механик ва кимёвий технологияларни ўрганадиган фанлар билан чамбарчас боғлиқ.

Ушбу фундаментал ва махсус тўқимачилик фанларининг ривожланишидаги ютуқлар материалшуносликни сезиларли даражада бойитади ва ушбу фаннинг узлуксиз ривожланиши учун шарт-шароит яратади, шунинг учун замонавий тўқимачилик материаллари фанининг терминологик қуйи тизими жуда катта, доимий ўсиб боради ва технология ва ишлаб чиқаришнинг кўплаб соҳаларини қамраб олади. Бироқ, тўқимачилик терминологиясида лингвистик ва техник тавсифлар ўртасидаги "номутаносиблик" муаммоси бугунги кунгача ҳал этилмаган.

Биринчидан, ТМ – терминологик тизим илмий ва техникавий тараққиётнинг ривожланиши билан доимий равишда тўлдирилиб, ўзгартирилмоқда. Янги ГОСТларни, материалшунослик соҳасида махсус амалий лойиҳаларни яратиш учун янги тушунчаларни терминлаштириш (терминологизация) эҳтиёжи мавжуд бўляпти.

Бундан ташқари, янги тузилган терминга қўйиладиган асосий талаблардан бири – бу, амалиётчиларни рационаллик нуқтаи назаридан, тилшуносларни эса тил нормаларига риоя қилиш нуқтаи назаридан қондиришдир.

Иккинчидан, тўқимачилик ва енгил саноат терминологиясининг луғати ҳали ҳам мавжуд эмас. Икки тилли луғатлар тўқимачилик СТТ(соҳавий терминологик тизим)нинг кўплиги тўғрисида гувоҳлик беради: масалан, инженер З. Э. Рабинович томонидан тузилган ва муҳандис К. К. Лупандин томонидан таҳрирланган инглизча-русча тўқимачилик луғатида 30 мингга яқин Ном бор. 1972 йилда Иваново Тўқимачилик Институтида "Инглизча-русча тўқимачилик луғати" ҳам нашр этилган. Бу луғат энди 135 минг терминдан иборат эди. Тўқимачилик терминининг терминологик луғатини яратишга уриниш Санкт-Петербург давлат технология ва дизайн университети ўқитувчиси А. В. Куличенко томонидан амалга оширилди. Унинг "Тўқимачилик ва тикувчилик материалшунослигининг қисқача терминологик луғати" сўзбошида айтилишича, 650 га яқин "толалар, иплар ва тўқимачилик матолари билан боғлиқ бўлган тўқимачилик ва кийим саноатида ишлатиладиган асосий термин ва тушунчалар" дан иборат.

О.А.Новикова ушбу луғатнинг барча ижобий фазилатлари билан бир қатор камчиликларни очиб беради. Луғат таркиби, унинг фикрича, сарлавҳада эълон қилинган материалларга мос келмайди, чунки лексик-семантик объектларни танлашнинг ягона принципи йўқ. Шундай қилиб, муаллиф материалшунослик термини таркибига номенларни (савдо маркаларининг номлари, масалан, ДИОЛЕН - Германияда ишлатиладиган полиэфир толасининг савдо номи, ТЕРГАЛЬ - Францияда ишлатиладиган полиэфир толасининг савдо номи ва бошқалар)ни чет тиллар луғатларида асослаш мумкин. Аммо терминологик луғатда эмас. Бунга яна материалшунослик билан боғлиқ бўлмаган кийим-кечак (СМОКИНГ, ТУНИКА, ПЫЛЬНИК ва бошқалар) ва пойабзал (ТУФЛИ ва бошқалар) ишлаб чиқаришнинг сўз номлари киради. Шунингдек, муаллиф тўқимачилик материаллари фанининг қуйи тизими билан билвосита кесишадиган турли хил терминологик тизимларнинг махсус луғатини ҳам ўз ичига олган (ГРЕНА - ипак қурти куя тухумлари; МЕРИНОС - бир хил юпка жунли қўй зотлари; САФАРИ - Африка ови; ва бошқалар).

Сўз талқинларининг тузилиши ва баъзи таърифларнинг таъбири ҳам

лексикографик Муаммоларни келтириб чиқаради, масалан: Сунъий толалар табиий полимерлардан тайёрланган; материаллар механик хусусиятларининг бир циклли тавсифлари. Ушбу камчиликлар, О.А. Новикованинг сўзларига кўра, материалшунослик кафедрасида махсус фанлар ўқитувчиси бўлган муаллиф тилшуносларга эмас, балки тўқимачилик мутахассисларига кўриб чиқиш учун мурожаат қилганлиги билан изоҳланиши мумкин. Албатта, таърифни шакллантириш ва тўқимачилик терминологик луғатини яратиш жараёнида мутахассислар билан бирга тилшунослар ҳам иштирок этишлари керак.

Тилшунослик ва техникани тавсифлаш ўртасидаги "номутаносиблик" ни бартараф этиш, тўқимачилик терминологиясини стандартлаштириш муаммоси тўқимачилик университетида мутахассислар тайёрлашга боғлиқлиги

билан долзарб. ИГТАнинг барча факультетлари, айниқса тикувчилик факультети (080401 "Товаршунослик ва товарларни экспертиза қилиш" мутахассисликлари талабалари, 080301 "Тижорат", 220501 "Сифат менежменти", 200503 "Стандартлаштириш ва сертификатлаштириш", 150601 "Материалшунослик ва янги товарлар технологияси" талабалари, материалшуносликни ўрганишда дуч келишади. Лингвистик жиҳатдан асосланган техник терминологияси терминлари рус ва чет эллик талабалар ва аспирантлар томонидан талаб қилинади, хусусан НИУ (нутқнинг илмий услуби) машғулотларида. О.А. Новикова терминологияда тилшунослар томонидан ҳали ўрганилмаган бир ҳодисани – терминни шарҳлашда ҳисобга олиниши керак бўлган суффиксал паронимия кўринишини белгилади.

Адабиётлар:

1. Волкова И. Н. Стандартизация научно-технической терминологии. – М.: Изд-во «Просвещение», 1984.
2. Вюстер Е. Введение в общую терминологию.– М.: Изд-во «Просвещение», 1989.
3. Головин Б.Н. Типы терминосистем и основания их различия // Термин и слово: межвузовский сборник. Горький, 1981.
4. Очилов Т.А. Тўқимачилик материалларини синаш. – ТОШКЕНТ-“ЎЗБЕКИСТОН”, 2004.
5. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти -Т., 2003.
6. Ҳасанбоева Г. Тўқимачилик дизайнини тарихи. -Т., 2006.
7. Ҳамроева Ё. Ўзбек тилининг ўзлашма сўзлар ўқув изоҳли луғати. – Т.: Янги аср, 2007.
8. Фуломов А. Ўзбек тилининг морфем луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1977.
1. <http://lex.uz/docs/3578244>
2. <http://www.etymonline.com/index>
3. electronizohlilug@at.uz

(Тақризчи: Т.Эгамбердиева – педагогика фанлари доктори, профессор)